

Trablusgarp Savaşı'nın Urdu Şiirine Yansıması

Reflections of the Italo-Turkish War (1911-1912) in Urdu Poetry*

Arzu ÇİFTSÜREN¹

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan "93 Harbinden Sonra Hindistan-Pakistan Alt Kıtasında Urduca ve Farsça Şiirde Türkiye ve Türkler" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: A.Ç. 0000-0003-0590-348X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Arzu ÇİFTSÜREN (Dr. Öğr. Üyesi),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: asuren@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 14.08.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.09.2022

Son Revizyon/Last Revision Received:
12.09.2022

Kabul/Accepted: 13.09.2022

Atıf/Citation: Çiftsüren, Arzu. "Trablusgarp Savaşı'nın Urdu Şiirine Yansıması." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 41 (2022), 39-60.
<https://doi.org/10.26650/jos.1161855>

ÖZ

İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı Osmanlı Türk tarihinin önemli savaşlarından biridir. Bu savaş sonucu Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını kaybetmiş, Kuzey Afrika'da İtalyan sömürgeciliğinin başlamasıyla Doğu Akdeniz'de güçler dengesi bozulmuş, İtalya artık etkisi olan bir devlet haline gelmiştir. Hilafet makamıyla bütün İslam âleminin hamisi olan Osmanlı Devleti'ne bu süreçte özellikle alt kıta Müslümanlarından maddi ve manevi destekte bulunulmuştur. Gerek topladıkları ianeleri Osmanlı'ya göndermek, gerek yaraları askerlerin yaralarını sarmak üzere tıp heyeti olarak Osmanlı topraklarına gelmek, gerekse savaşın nabzını tutarak yayınladıkları gazetelerde Türkler için kamuoyu oluşturmak suretiyle çeşitli yollardan destek olmuşlardır. Bu süreç Urdu literatürüne de yansımış ve Trablusgarp Savaşı ile ilgili gerek nazım gerekse nesir alanında pek çok eser ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Trablusgarp Savaşının Urdu şiirine nasıl yansıdığı ele alınarak savaşın alt kıtada nasıl değerlendirildiği incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Trablusgarp Savaşı, İtalya, Osmanlı Devleti, Alt Kıta Müslümanları, Mevlana Zafer Ali Han

ABSTRACT

The Italo-Turkish War (1911-1912) was an important war in the last period of the Ottoman Empire's history. As a result of this war, the Ottoman Empire lost its last piece of land in North Africa, Italian colonialism started in North Africa, the balance of power in the Eastern Mediterranean changed, and Italy became a powerful state. In the meantime, all Muslims were linked to the Ottoman Empire due to the Caliph being the chief spiritual authority of Islam. All Muslim states also sent financial and moral support to the Ottoman Empire, with the greatest support being given by the Muslims of the Indian subcontinent. They supported Turks in various ways such as sending the aid they collected to the Ottoman Empire, coming to Ottoman lands as medical delegations and establishing field hospitals, and shaping public opinion by writing articles in newspapers about the situation of the Turks. All these have been reflected in the Urdu literature, and many works were written both in verse and prose about the Italo-Turkish war. This article will discuss the reflections of the Italo-Turkish War in Urdu poetry and examine how this war reflected onto the subcontinent. **Keywords:** Italo-Turkish War (1911-1912), Ottoman Empire, Italy, Muslims of the Indian subcontinent, Maulana Zafar Ali Khan

EXTENDED ABSTRACT

Italy completed its union later than other European forces and soon after tried to achieve its long-desired goal of establishing a colony in North Africa, which at the time was under the rule of the Ottoman Empire. Italy was actually searching for an excuse for war and sent a diplomatic note to the Ottoman Empire on September 23, 1911 through the Italian ambassador in Istanbul, claiming that the Italians in Tripoli and Benghazi were not safe and that the Ottoman state had also been unresponsive to the events that took place against the Italians. With the understanding that war preparations had begun on the Italian side, the Ottoman Empire's warship *Derne*, full of ammunition and food, reached Tripoli with great difficulty. The next day, four Italian warships blockaded Tripoli. After the *Derne's* arrival in Tripoli, Italy had an excuse for war and sent an ultimatum to Istanbul on September 28, 1911. Without even waiting for a response from the Ottomans, Italy declared war on Turkey, landing in Tripoli on October 4 and capturing the port cities of Tobruck, Derna, Benghazi, and Khoms. Within this period, the Ottoman Empire, which was already experiencing difficult times with its political problems and minority uprising, was abandoned in the international arena, and the Balkan States got ready for war against the Ottoman Empire, which had to sign a peace treaty with Italy on October 18, 1912. With the Treaty of Ouchy, the Ottoman Empire lost Tripoli, its last piece of land in North Africa. Italy didn't return the Twelve Islands to the Ottoman Empire, and the Italians settled in the Aegean Sea. After Italy started colonizing in North Africa, the balance of power in the Eastern Mediterranean changed, and Italy became a more powerful state. All Islamic geography became prey to the Westerners in their search for colonies, and the lands of the Ottoman State as the protector of the Muslims with the Caliphate began being shared with Western states.

While this was the case in the Ottoman Empire, the negative outcome of the Indian rebellion known as the 1857 Uprising in the subcontinent, the end of the Mughal Empire, and the domination of the subcontinent by the British had completely changed the balance and made the British superior to all Western states. After all these events, Muslims from the subcontinent started to support the Ottoman Empire in a variety of ways. The support activities that started with the Serbian Revolt occurred at this time. They set up fundraisers in many centers of the subcontinent and collected aid from them. The names of the people who helped were given in the pages of Urdu newspapers such as *Zamindar*, *Kayser 'ul Ahbar*, *Şems 'ul Ahbar*, *Jarida-e Ruzgar*, *Avad Panch*, *Ahsan 'ul Ahbar*, *al-Hilal*, and *Paisa Ahbar*, in which these people were honored. All the Muslims from the subcontinent felt that the Ottomans were alone because it was a Muslim state.

During this whole period, considerable literature about Turkey and Turks was formed in the Urdu literature. As a matter of fact, many works were written, especially in the genre of poetry, due to factors such as being able to reach the target group more quickly and being

the literary tradition of the subcontinent. These poets and other writers described Italy's unacceptable behavior toward the Turks as a continuation of the Crusades and blamed the British administration for not doing anything against the Italians. In the poems they wrote in particular, they called on England to do something and establish peace and security in this unjust war of Italy. Zafar Ali Khan was one of the pioneers in the struggle to free the subcontinent. He took the pulse of the war through the war news he wrote in the newspaper *Zamindar*, of which he was the editor, and sent a message of unity to the Muslims with the poems he wrote. The Italo-Turkish War, what would take place later in the Balkan Wars, and the period of the National Struggle were reflected in Zafar Ali Khan's poems of which he wrote over forty about the Turks. One of the greatest poets in Urdu literature and Pakistan's national poet was the Turkish friend Iqbal. He did not remain indifferent to the Italo-Turkish War and stood by the Turks with his speeches at the conferences he gave and in the poems he wrote. "Huzoor-e Risalat Maab" and "Fatimah bint-e Abdullah" are the best examples of the Italo-Turkish War being reflected in the subcontinent. In his poem called "Huzoor-e Risalat Maab," Iqbal met the Prophet in his dream, and when the Prophet asked him what he'd brought as a gift, Iqbal said, "I brought a gift that cannot even be found in Heaven," and he presented the Prophet with a bottle containing the blood of Turkish martyrs as a present. In this poem, Iqbal shows the sacred honor he gave to the Turkish people.

Zaheda Khatun Shirwani was a member of a prominent family in the Aligarh region and is one of the ones who included the Italo-Turkish War in her poems. Shirwani died at a very young age because of tuberculosis. She lived in that painful period when Muslims were writhing against Western forces and discussed social as well as political situations in her poems. She wrote poems especially for women. She had a *rubai* [quatrain in classical Arabic/Urdu poetry] in which she wrote the history of the war with the abjad account related to the Italo-Turkish War. Akbar Allahabadi was also known for his satirical poems in particular. Mirza Hadi Aziz Laknovi was a successful poet of classical Urdu poetry who also included the Italo-Turkish War in their poems. All these poets masterfully handled the current situation in their poems, which they considered as the struggle of the Muslim East against the Christian West.

Giriş

Kuzey Afrika'nın önemli bir ticaret merkezi olan Trablusgarp, 1511 yılında Osmanlı topraklarına katılmış 1911 yılına kadar da Osmanlı yönetiminde kalmıştır. XVI. yüzyılda başlayan sömürgeleştirme hareketlerinin dışında kalan İtalya, XIX. yüzyılda siyasi birliğini sağladığında sömürgelerin çoğunun İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldığını görmüştü. 1881 yılında Fransa'nın Tunus'u, 1882 yılında İngiltere'nin Mısır'ı işgali ile İtalya, Kuzey Afrika'da Osmanlı Devletine ait son toprak parçası olan Trablusgarp ile ilgilenmeye başlamış, Rusya ile yaptığı Racconigi Antlaşması (1909) ile bu konuda Rusya'nın da desteğini sağlamıştı.¹ Bütün bu olayların ardından, olası savaş karşısında, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa gibi Avrupa devletlerinden savaşı durdurma konusunda arabuluculuk yapmalarını istediye de, bu devletlerin tarafsız olduklarını açıklamalarıyla Osmanlı Devleti ile İtalya karşı karşıya kaldı. Trablusgarp'ta yeterli sayıda askeri bulunmayan Osmanlı Devleti, son dönemde art arda alınan yenilgiler ve Balkan ülkelerinde meydana gelen isyanlar yüzünden bu savaş için gereken hazırlıklarını tamamlayamamış, üstelik İngiltere'nin tarafsızlığını ilan etmesiyle Mısır'dan kara yolu bağlantısı da kesilmişti.

Savaş için bir bahane arayışında olan İtalya ise 23 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek, İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin halkı İtalyanlar aleyhine kışkırtmaları sonucu Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan İtalyanların can güvenliklerinin kalmadığı ileri sürmüş, Osmanlı Devletinin İtalyanlar aleyhine cereyan eden bu olaylara tepkisiz kaldığını iddia etmiş ve Bâbiâliyi Trablusgarp'a silah, cephane ve erzak göndermekle suçlayarak kınamıştı.²

Osmanlı Hükümeti, aynı gün suçlamalara verdiği cevapla birlikte Londra, Paris ve Berlin Büyükelçiliklerine gönderdiği telgrafta, “İtalya'yı bir antlaşma yoluna getirmek için elden gelen ve gelmeyen her şeyi yapmak gerekir. Zira karaya asker çıkararak veya başka bir suretle İtalyanlar savaşa başlarsa iç durumumuz çok korkulacak bir biçim alacak tehdidini göstermektedir.”³ demişti.

Osmanlı Hükümeti bir taraftan İtalya'yı işgal fikrinden vazgeçirmeye çalışırken bir taraftan da olası bir savaş için çeşitli tedbirler alıyordu. Sultan Abdülhamid'in özel çabasıyla Trablusgarp ve çevresindeki sahil kentlerinde silah depoları, kışlalar inşa ederek ve bölgedeki aşiretlerden Doğu Anadolu'daki Ermeni tecavüzlerine karşı kurduğu Hamidiye alaylarına benzer silahlı birlikler oluştururken, kısıtlı imkânlarına rağmen ayırabildiği kaynaklarla iktisadi ve eğitim amaçlı yatırımlar yaparak, bölgeyi içerden kuvvetlendirmeye çalışmıştı.⁴ Ayrıca, İtalya tarafında savaş hazırlıklarının ayyuka çıkmasıyla, Osmanlı Devleti'ne ait cephane ve yiyecek dolu “Derne” gemisi, bin bir zorlukla Trablusgarp'a ulaşmıştı. Artık İtalyanlar için savaş kaçınılmaz bir hâl almıştı ve Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmesi ile sonuçlanacaktı.

1 Mümtaz Onur Gürer, “İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)”, (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2007) 83.

2 İsrail Kurtcepe, “Osmanlı Paramentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5 (1994), 235.

3 Gürer, “İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)”, 98.

4 Gürer, “İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)”, 99-100.

1. Savaşın Başlaması

Osmanlı Hükümetinin savunma tedbirlerini artıracığından çekinen İtalya hükümeti, uzun zamandır hazırlığını yaptığı savaş zamanının geldiğine hükmederek, 28 Eylül 1911 tarihinde bir nota daha vermiştir. Bu notada özetle: Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp ve Bingazi'nin gelişmesi için bir şey yapmadığı, bu bölgelerin İtalyan kıyılarına yakınlığından dolayı kendileri için hayati önem taşıdığı, bu bölgeye medeniyet götürülmesinin zorunlu olduğu, fakat bu konudaki İtalyan fikir ve görüşlerinin Osmanlı Devleti tarafından tasvip edilmediği ve İtalya'nın buradaki teşebbüslerinin de inatla engellendiği, şimdiye kadar Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyanların meşru faaliyetlerine karşı daimi bir düşmanlık göstermiş olan Osmanlı Devleti'nin şimdi kendi haysiyet ve menfaatleri ile ters düşmeyecek bütün iktisadi imtiyazları vermeye hazır olduğunu, bu konuda İtalya ile anlaşma yapmak istediğini, İtalyan hükümetinin yapılacak olan bu antlaşmayı geçmişte yapılanları göz önünde bulundurarak faydasız gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Trablusgarp ve Bingazi'deki İtalyan konsolos ve memurlarının buradaki Osmanlı askeri ve memurları tarafından İtalya aleyhine tahrik edildiğini ve bu durumun yalnızca İtalyan tebaası için değil diğer yabancı tebaalar için de tehlike oluşturduğunu, asker nakleden geminin tehlikeli olacağına Osmanlı Hükümetine bildirilmesine rağmen geminin Trablusgarp'a gelmesinin durumu bütün açıklığıyla ortaya koyduğunu, bundan doğacak zarara karşı İtalyan hükümetinin tedbir alması gerektiğini ve bu doğrultuda İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi için askeri işgale karar verdiğini, bundan başka yapacağı bir şey kalmadığını bildirmiş, Osmanlı memurlarının işgale muhalefet etmemelerini istemiştir.⁵ Bu notanın Osmanlı Hükümetine tebliğ tarihinden itibaren 24 saat içinde cevap almak istediği aksi takdirde hemen işgali başlatacağı bildirilmiştir.

Osmanlı Hükümeti de notaya cevap vermiş ancak aynı gün yani 29 Eylül 1911 tarihinde İtalya tarafından savaş ilanı notası verilmişti. 2 Ekim 1911 tarihinde İtalyanlar Trablusgarp'a çıkmışlar ve daha sonra Tobruk, Derne, Bingazi ve Humus şehirlerini de işgale başlamışlardı.

Trablusgarp'a vardktan sonra Mustafa Kemal, Arap önderleriyle görüşmelerde bulunmuş, Senûsîleri ve yerli halkı teşkilatlandırmak için önemli görevler yüklenmiş, faaliyetleri sonucu Senûsîler ve yerli halk savaşın sonuna kadar Türklerin tarafında yer almıştı. Özellikle halifeye son derece bağlı olan Senûsîlerin desteğini almış olması İtalyanlara karşı verilen mücadelenin oldukça güçlenmesini sağlamıştı. Zira Senûsî tarikatının lideri olan Ahmed eş-Şerif es-Senûsî Mart 1912 tarihinde İslâm âlemi için İtalyanlara cihat ilan etmişti.⁶

Gönüllü Türk subaylarının Trablusgarp'ta gösterdikleri çabalar sonucu direnme gücü, Trablusgarp Komutanlığı, Bingazi Komutanlığı ve Derne Komutanlığı olmak üzere üç ana bölgeye ayrılmıştı.

Gerek gönüllü Türk subaylarının gayretleri neticesinde bir savunma cephesi oluşturmalarıyla, gerekse Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya uyguladığı ekonomik ambargo ile İtalya'ya karşı bir duruş sağlanmış ve kesin bir başarı sağlayamayan İtalya Akdeniz'e yönelerek On İki Ada'yı işgal etmişti.

5 Güner, "İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)", 101-102.

6 Zekai Kardeş, "Ebû'l Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011) 89.

Bu süreçte hem kendi içindeki siyasî sorunlar, hem azınlık isyanları ile zaten zor süreçler yaşayan Osmanlı Devleti, uluslararası arenada da yalnız kalmış ve Balkan Devletlerinin Osmanlı Devletine karşı savaş hazırlığına girmeleriyle de İtalya ile barış antlaşması imzalamak durumunda kalmıştı. 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi Antlaşması ile Osmanlı Devleti Tunus ve Mısır'dan sonra Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp'ı da kaybetmiş, On İki Ada Osmanlı Devletinin elinden fiilen çıkmış, İtalyanlar Ege Denizine yerleşmişlerdir. Kuzey Afrika'da İtalyan sömürgeciliğinin başlamasıyla Doğu Akdeniz'de güçler dengesi bozulmuş, İtalya artık etkisi olan bir devlet haline gelmiştir.

2. Trablusgarp Savaşı'na Alt Kıtadan Tepkiler

Osmanlı Devletinde yaşanan tüm bu süreç, tıpkı daha önce Kırım Savaşı ve 93 Harbinde olduğu gibi, Hindistan-Pakistan alt kıtasında merak ve endişeyle yakinen takip ediliyor, Hindistan'ın muhtelif şehirlerinde düzenlenen gösterilerle “İtalyan eşkiyalığı” olarak nitelendirilen saldırılar lanetleniyordu.⁷ Osmanlılara destek sağlamak için yapılan faaliyetlerde yeni genç gruplar, genç aydınlar ilk kez bu kadar belirgin bir şekilde ortaya çıkmışlardı.⁸ Müslüman basın gelişmeleri büyük bir dikkatle takip ediyor, okuyucularına aktarıyordu. Muhammed Ali'nin ünlü gazetesi *Comrade* ayrıca bir savaş eki çıkarıp yardım kampanyaları başlatırken, Urduca yayın yapan *Zemindâr, Vatan, Paisa Ahabâr, Vekil, Hablü'l-Metîn* gibi gazetelerde Avrupalı devletlerin konuya yaklaşımları sert bir dille eleştirilirken, İtalyanların hareketini, “yayılmacı ihtirasların utanmazca sergilenmesi” olarak nitelendiriyorlardı.⁹

Savaş süresince *El-Hilâl* gazetesinde yayınlanan Trablusgarp Savaşı ile ilgili haberlerde ise, İtalyanların başarısızlıkları ön plana çıkarılırken, Türkler her zaman destekleniyordu. Örneğin 27 Temmuz 1912 tarihli *El-Hilâl* gazetesinde yer alan haberde 23 Haziran'da İtalyanların Tukra'da konuşlanmış sahil filoları ile 320 top atışı yapılarak saldırıda buldukları ancak bu kadar büyük bir bombardımandan sonra sadece bir Arap mücahidin şehit olduğu yazılmıştı.¹⁰

Aynı tarihli gazetenin başka bir haberinde, İtalya'nın Trablus'u işgal etmenin mutluluğuyla alkol olarak sarhoş oldukları esnada Arap kabilelerinin İtalya kampına saldırısından bahsetmektedir. Bu saldırıda İtalyanlar bozguna uğratılmış, kimi İtalyanlar kaçarak kurtulabilmişti. Bu sayede, sekiz yüzden fazla tüfek ve ganimet ele geçirildiği bildirilmişti.¹¹

Basın yoluyla Türklerin yanında olmanın dışında, 2 Ekim 1911 tarihinde Kalküta'da “Hilal-i Ahmer Cemiyetine Yardım Komitesi” kurularak zarar gören Müslümanların yaralarını sarmaya çalışmışlardır. Kısaca “Hindistan Kızılay Cemiyeti” olarak adlandırılan bu cemiyetin gayesi, savaşı durdurmak için çalışmalarda bulunmak ve savaş kurbanlarına yardım toplamak olarak açıklanırken, ilerleyen süreçte Trablusgarp'a bir tıbbî heyet de göndermiştir.¹²

7 Azmi Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), 178-186.

8 Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, 179.

9 Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, 179.

10 Kardaş, “Ebü'l Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler”, 91.

11 Kardaş, “Ebü'l Kelâm Âzâd ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler”, 91-92.

12 Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, 179-180.

Hindistan Müslümanlarının o dönem en büyük siyasî teşkilatı olan “Bütün Hindistan Müslümanları Birliği” de 7 Ekim 1911 tarihinde Lakhnov’da düzenlediği toplantıda Osmanlıyı desteklediklerini açıklarken, İtalyan mallarının boykot edilmesi çağrısını yapıyordu. 22 Ekim 1911 tarihinde Bengal’de 40-50 bin kişinin katıldığı bir mitingde Hindistan Kızılay Cemiyeti temsilcisi Gulâm Hüseyin Arif “bir kuruş bile düşman cebine girmemelidir” sözleriyle boykotun önemini vurguluyordu.¹³

Hindistan hükûmetine gönderilen dilekçeler ile savaşın başlarında tarafsızlığını ilan eden İngiltere’nin savaşa müdahale edip durdurması isteniyor, mukaddes beldelere ulaşımı sağlayan bazı Kızıldeniz liman şehirlerinin İtalyanlar tarafından bloke edildiği yönündeki haberler ve Osmanlı Devleti’ni ateşkesle zorlamak için Mekke ve Medine’nin bombalanacağı yönündeki söylentiler Hindistan Müslümanları tarafından İngiltere’ye yapılan baskının yoğunlaşmasına sebep oluyordu. Hindistan Müslümanlarına göre İngiltere’ye olan sadakatleri ile Osmanlı’ya olan bağlılıklarının birbirleri ile çatışmayacağı tek yol İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne yardım etmesiydi.¹⁴

Ancak bu durumun kendi çıkarlarıyla da kesişmesi İngiltere’nin Hindistan Müslümanları için yapabileceği tek şey İtalya’ya Osmanlılar için kabul edilmesi mümkün olmayacak şartlar öne sürmemesini hatırlatmaktan ibaret kaldı.¹⁵

3. Savaşın Urdu Edebiyatına Yansıması

Urdu dili ile Türkler hakkında yazılmış eserler incelendiğinde özellikle Sırp İsyanı ile başlayan süreçten Milli Mücadele dönemine kadar geniş bir literatür olduğunu görürüz. Trablusgarp Savaşı ile de gerek nazım gerek nesir türünde pek çok eser bulunmaktadır. Muhammed Hafızullah Kureyşi tarafından bizzat gözlemlerine dayanarak yazılan “*Cang-i Trablus key Çasm-i Dîdat Halât*”, Münşi Muhammed Gulam Hazik tarafından yazılan “*Muharabat-ı Turk ba İtalya*”, Zafer Ali Han editörlüğünde Haydarabad Dekken merkezli olarak yayınlanan ve genellikle İngilizceden tercüme edilen romanların yer aldığı “*Afsanay*” adlı aylık derginin 25 Kasım 1911 tarihinde yayımlanan sayısında Muhammed Rahim Bahş tarafından yazılan “*Cang-ı İtalya aur Turkey*” adıyla 52 bölümden oluşan roman, Raşidü’l-Hayri tarafından yazılan “*Manzar-ı Trablus*” ve Münşi Seyid Cafer Hüseyin tarafından yazılan “*Turki Hatun: Cang-ı Trablus*” Trablusgarp savaşını konu alan mensur türde yazılmış Urduca eserlerdir.

Trablusgarp Savaşı ile yazılan şiirleri incelediğimizde özellikle Zafer Ali Han, Muhammed İkbâl, Zahide Hatun Şirvanî, Ekber Allahabadi gibi alt kıtanın öncü isimlerinin ve ileri gelen şairlerinin şiirlerinde savaşın tüm çıplaklığıyla akis bulunduğunu görürüz.

Lahor merkezli Zemindâr gazetesinde savaş ile ilgili haberlere yer veren Mevlana Zafer Ali Hân aynı zamanda Trablusgarp Savaşı ile ilgili şiirlerini bu gazete aracılığıyla neşretmektedir. Tıpkı bu dönemde eser veren diğer şair ve yazarlar gibi onun şiirlerinde de İtalya’nın izlediği

13 Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, 180.

14 Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, 182.

15 Özcan, *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, 183.

tutum İslâma karşı yapılmış Haçlı seferlerinin devamı niteliğinde yorumlanmaktadır. Nitekim “*Haçlı Savaşı*” başlıklı şiirinde bunu açıkça anlatmaktadır:

*Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında savaş başladığında
Ruh bedene ölüm anının geldiği tehdidini veriyor.
Batulılar biz Müslümanları yağmalayıp herşeylerini ellerinden alacağız sanyorlar
Zira onlarda dünkü sahip oldukları güç yoktur, onlar bugün güçsüzdür.
İmanın ayrılıp gittiği yerden adaletin de cenazesi kalkmıştır
Her nereyi karanlık kaplarsa aslında bu Batı'nın (sözde) aydınlığıdır.
Doğruluktan geride kalan son ışık kendini İngiltere'de gösteriyor
Felaket bulutlarından sadece bu ışın süzülüp geliyor.
En iyi güven kendine ve Allah'a olandır;
Kimseyi kendine dost sayma, zira dostluk düşmanlığın aslıdır.
İtalya'nın Trablus'a el uzatması şunu anlatıyor,
Bugün ülkeler fethedenler aslında eşkiyalık yapanlardır.
Kındar düşmanlar korksunlar, zira Müslümanlar darbe yapmak üzere
Müslümanların duası mızrak etkisine sahiptir.
Kılıcın eğriliğini gören Müminler şu noktayı anladılar:
Savaşı alçak gönüllü olanlar kazanır.
İtalyan bayan Müslüman oldu, iman nuru kazandı,
Sayın Papa ne yapacağını şaşırılmış, onun durumu izlemeye değer!
Bizim gemimizi batmaktan senin duaların kurtardı,
Ey Muhammed! Senin teveccühünle dağınık haldeki bizler toparlandık.¹⁶*

Zafer Ali Hân, yine “*Türk ve İtalyan*” başlıklı başka bir şiirinde 28 Aralık 1909 tarihinde İtalya'nın Messina şehrinde meydana gelen depreme ve 1911 tarihinde İtalya'da yaşanan kolera salgınına gönderme yapmıştır. Modern Avrupa'nın yaşadığı en büyük depremlerden biri olan bu deprem sonrası Güney İtalya'nın birçok yerleşim yeri hasara uğramıştı. Zafer Ali Han aşağıdaki şiirinde başına gelen bu musibetten ders çıkarmayan İtalya karşısında Allah'ın Türklere mutlaka yardım edeceğini söylemekte ve İtalya'nın Allah'ın gazabına duçar olması niyazında bulunmaktadır:

*Müslümanlara acı veren,
Günahsızların kanını akıtan,
Fitne ve fesattan sorumlu olan
Türkleri yok yere suçlayarak haddi aşan,
Pireyi deve yapan
“O gün insan 'kaçacak yer neresi' der”¹⁷ hitabını(dersini) unutan
İtalya Allah'ın gazabına duçar olsun!
Allah İtalya'ya afet gönderdi
Artık duanın etkisine şikâyet yok.
Zelzele ile ekinler toprak yığını haline geldi,
Roma cehenneme döndü.
Onun bir gemisi suya gömüldü,*

16 Zafer Ali Han, *Baharistan*, Tartib: Zâhid Ali Hân, (Lahor: 2007) 162-163.

17 Kıyame Suresi, 10. Ayet: يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَيُّ الْإِنْسَانِ يُؤْمِنُ أَيُّ الْإِنْسَانِ يُؤْمِنُ أَيُّ الْإِنْسَانِ يُؤْمِنُ أَيُّ الْإِنْسَانِ يُؤْمِنُ (“O gün insan kaçacak yer neresi?” diyecektir.)

*Bu ay vaktinin ilk saldırısıdır:
 Kayalar bile Türklere dert ortağı oldu
 Reuters¹⁸ kendi inadının cezasını gördü.
 Kolera onu çok perişan etti,
 Artık İtalya nereye gitsin?
 Biraz kendine gelince,
 Kazanın ve kaderin tokatını yedi.
 Şöyle söyledi: Ey Müşrikler!
 Allah'ın önünde gücün ve altının bahsi olur mu?
 İtalya Müslümanlarla başa çıkamaz ki!
 Erkek aslanla çakal hiç karşılaştırılır mı?
 Bir anda Türkler yardım, fetih
 Ve zafer bayrağını dalgalandıracaklar.
 İslâm'ın yardımcıları meleklerdir
 Seher vaktindeki duaların askerleridir.
 Allah Türklere yardım edecek
 Hz. Muhammed'in başının sadakası olarak.¹⁹*

Zafer Ali Hân yine “*Trablusgarp Savaşı*” başlıklı diğer bir şiirinde İtalya'nın 28 Eylül 1911 tarihinde Osmanlıya verdiği notayı ele alarak İtalya'nın Trablus toprağına saldırmakla bu bölgeye medeniyet mi götürmüş olduğunu İngiltere'ye sormakta ve İngiltere İtalya'ya karşı Türklerin yanında olursa bütün dünya Müslümanlarının kendisini baş tacı edeceğini belirtmektedir. İtalya'nın bu haksız savaşında İngiltere'yi bir şeyler yapıp, güven ve huzur tesis etmeye çağırılmaktadır:

*Parla ey kılıç! Roma'nın izini sen sileceksin
 Gürle ey top! İtalya'nın dumanını sen savuracaksın.
 Ey iman! Küfrün ele geçirdiği tepeye yüksel,
 İlerle ey İslâm! Zamanına şanını göster.
 Halid'in sesi hala kulaklarda yankılanıyor,
 Dostlardan o geçmiş zamanın hikâyesini dinleyeceğiz.
 Yüz binlerce Müslüman zayıf da olsa Muhammed adına
 Şimdi de seve seve başlarını vermeye hazırdır.
 Sayın Papa kalkıp da İtalya'nın harmanını korusun
 Zira Türk ordusunun (sabırsız) kıvranmakta olan şimşegi çakmak üzere.
 Dördüncü semaya gidip birisi İsa'ya şunu desin:
 Ümmetiniz barış, huzur köşkünü yıkmaya çıkmış
 Ey Papa! Petrus'un sana otlatmak için verdiği koyunları
 Senin eğitimin yırtıcı bir kurda dönüştürdü,
 Bu eşkıya, o da onlardan çalmak için oturup bekliyor,
 Müslümanların bayat mayat yemeye, ellerinde olanı.
 İtalya Cezayir'e niçin saldırdı?
 Burada kültür meşalesini mi yakacaktı?*

18 1850 yılında Paul Julies Reuter tarafından kurulan İngiliz Haber Ajansı.

19 Zafer Ali Hân, *Baharistan*, 164.

*Seni Allah dünyanın (zamanın) muhtesibi yaptı
Kalk ey İngiltere! Güven ve huzur tesis etmeye.
Bizim gibi dünya Müslümanları can u gönülden
Seni başlarına taç etmeye hazırlardır.
Müslümanların gönlündeki arzu (o zaman) tamamlanmış olacak,
İngilizcede V. George bu marşı duyduğunda.²⁰*

Zafer Ali Hân, “Trablusgarp-1912” adını verdiği diğer bir şiirinde de aslında İtalya’nın ve diğer Batılı devletlerin amacının Müslümanları yeryüzünden silmek olduğunu anlatmakta, İngiltere’yi yine bunun karşısında durmaya çağırmaktadır:

*İtalya'nın çocuk oyuncağı sandığı savaş,
Onun (kendi) gençlerini perişan ediyor,
Roma'nın gönlündeki arzu toz olup uçtu
Papa'nın bağındaki coşku kan olup aktı.
Victor'un tuğlası yıkıldı, Muhammed'in taşı hedefini buldu.
Sadi'nin sözüdür ki “Tuğlanın layığı/karşılığı taştır.”²¹
Ey İtalya! Senin donanman bizim nazarımızda su kabarcığı gibidir
Senin uçaklarını da uçurtma gibi görüyoruz.
“Allah u Ekber” sedası dile geldiğinde
Ey Roma! Elinden tüfeğini alacağız.
İtalya, imanun aydınlığının gözüne toprak attı
Avrupa'daki adalet aynasının sırrı yok oldu.
Bugün gökyüzünden Meryem oğlu inse,
Romanın ahlakını görüp şüphesiz şaşırıp kalır.
Kalbinde Karun gibi oldu ve hırsın gizli hırsızı
Başında firavunluk yelleri esiyor ve kibirli coşkun aşikâr
Dava Müslümanların adının yeryüzünden silinmesidir
Bunun için sakat bir özüür uyduruyorlar.
Güçsüz olan düşman güçlendi
Timsah küçük küçük balıkları yutup gidiyor.
Hristiyanlık bu kültürden ötürü gurur mu duyuyor?
Batının böbürlendiği medeniyet bu mudur?
Bugünlerde Avrupa'da güç ve taassup zirvede
Papazlar afyon içiyor, padişahsa bilek güreşi yapıyor.
Öğrencilere dürüstlük dersi niye veriyorlar?
Oysaki Avrupalı hocaların kendileri imandan yoksun iken.
Günahsızların kanı dere olmuş akıyor,
İran toprakları masumiyet kanyıla kızıla durmuş.
Eğer Rusların tutumu ve gidişat böyle olursa
Bugün İran, yarın Kabil'in sırası gelecek.
Ah ey adalet! Melodi Saint Petersburg, arp ve mızrap da Londra olursa
Biz seni nerede arayıp da bulalım.
İngiltere'nin birazcık adını şanı düşünüyorsa,
Sir Edward kendi politikasını değiştirsin.²²*

20 Zafer Ali Hân, *Baharistan*, 166-167.

21 “Rahat durmayanın cezası şiddetli olur.” anlamında Farsça atasözü.

22 Zafer Ali Hân, *Baharistan*, 170-171.

Zafer Ali Han, biraz daha ümitvâr olduğu “*Trablusgarp Savaşı*” adlı aşağıdaki şiirinde, Allah dilerse Hristiyanların kaçacak yer bulamayacaklarını ifade etmektedir:

*Duamızın etkisine bakın
Düşmanlarımızın alt üst oluşuna bakın
Karanlık bulutlarının görüldüğü yerde
Kendini gösteren güneşe bakın
Allah dilerse,
Papanın takipçileri kaçacak yer bulamayacaklar, bakın.
Bakın Papa bir anda ümmetin başının üzerinde
Tavus kuşunun tüyünü sallamak üzere.
Roma'nın topal eşeği ne istiyor?
Bakın, cehennemin yolunu azmediyor.
Etna'nın pükürmesi şunu söylesin,
Sakarda (cehennemde) birinin yerine bakın!
Mahadeva'nın²³ hikâyesini dinledik,
Şimdi Allah'ın azametine bakın.
Kanatlı bir şeyin uçtuğu asla görülmediyse eğer,
O halde Reuter'in yıldırım telgrafına bakın.
Reuter hakkında asla su-i zan etmeyin
Zira itibarlı bir berberdir o.
Senusilerin arasında o aydınlığı görmediysen,
Yıldırma bulutun yuvasında bak.
Çakan şimşegi dinle,
Kükreyen erkek aslana bakın,
O nazenin gülerken Papaya,
“Cariyeye de bir nazar ediniz” dedi.
Devletin himayesi benim başımdan katli
Bakın, Ben Türklerin ocağına düşmüşüm.
Aniden saldırıp beni bastırmak istiyor,
Bakın bir bahane bekliyor.
O zalim bileğiyle dürtüyor,
Benim belimi büküyor, bakın.
Bu akikten yapılmış mühür sana ait ama
Üzerine başkasının ismi işlenmiş bir bakın.²⁴*

Zafer Ali Hân, “*Enver'in Atı*” başlıklı şiirinde Trablusgarp'a gizlice giderek bölgedeki kuvvetleri teşkilatlandıran ve o dönem genç Osmanlı subaylarından biri olan Kurmay Binbaşı Enver yani Enver Paşa'nın bölge halkı üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Kurmay Binbaşı Enver bu savaşta Bingazi komutanlığını yürütmekteydi. Zafer Ali Han, gaza şevki ve şehadet aşkının Müslümanları cesaretlendirdiğini ve İtalya'nın mutlaka gazaba uğrayacağını anlatmaktadır:

*Bütün ailenin mahvolduğu yerde
İtalyan General Caneva²⁵ ne yapacak?*

23 Mahadeva, Hindu Tanrısı Şiva'nın “Sofuları Tanrısı” rolüdür.

24 Zafer Ali Hân, *Baharistan*, 172.

25 Luigi Caneva, İtalyan komutan.

*O çocukların dini lideri olan Papa
 Onlara zulmü nasihat ediyor.
 Giolitti²⁶ şeytanın desteğini alarak,
 Tropolıye yüzlerce kez saldırdı ne yazık!
 Deccal İtalya'ya gidip,
 Hırs ve heva karanlığının kapısını mı açtı?
 Topal eşek Arap atıyla yarışa tutuştu.
 Kaza ona davetiye gönderdi.
 Bir anda Etna Dağı²⁷ püskürecek,
 Bütün İtalya'ya lav akıtacak.
 Savaş haberini duyup,
 Hintli, Çinli, Cavalı Müslümanlar huzursuz oldular.
 Yenilgi üstüne yenilgi alıyorlar;
 Reuters'in bütün bu haberleri asılsız
 Enver atını şahlandırmca,
 Abri²⁸'nin korkudan pantolonu aşağı düştü.
 Gaza şevki, şehadet aşkı
 Müslümanları cesaretlendirmektedir.²⁹*

“İslâm Âlemine Hristiyan Âleminin Saldırısı” başlıklı şiirinde Zafer Ali Han, Rusya ve İtalya özelinde Hristiyan toplumların Müslümanlara yaptığı haksızlıklardan ve dünyada adalet duygusunun kalmadığından bahsediyor. Her ne kadar İngilizlerin bilinçli politikası sonucu ileride Hindu Müslüman çatışması yaşanarak Hindistan bölünecek olsa da Hindistan birliğini savunan Zafer Ali Han Hindistan'daki ulusların birbiriyle düşman olmadıklarını bilakis Hindu ve Müslümanların Hindistan'ın süsü olduklarını ifade etmektedir:

*Victor ve Rus çarı Sayın Papa'nın dersini ezberledi.
 Ey Avrupa! Afrika'nın yetimi sana gözyaşı döküyor;
 İran'ın dulları sana matem ediyor.
 Aradık taradık/ölçtük biçtik ne Doğuda ne Batıda
 Adalet ve imanı biz göremedik.
 Rusya ve İtalya kalın bir ses tonuyla 5. perdeden
 İblis'in söylediği nağmeyi terennüm ediyorlar.
 O yayın her oku bu zırhı delecektir
 İslâm'in yaşlılığı alaya alınmamalıdır.
 Ne istiyorsa yayımlar, neden korksun ki Pioneer³⁰
 Elektrik kendinin, yayınevi kendinin.
 Bizim yolumuz vefa, sizin yolunuz cefa
 Siz bizi ayaklar altına aldınız.
 Hindistandaki uluslar birbirleriyle kuma değil ki
 Aralarında niçin düşmanlık olsun?*

26 Giovanni Giolitti, 1892-1921 yılları arasında çeşitli süreçlerde 5 kez başbakan olan İtalyan devlet adamı.

27 Sicilya'nın doğu kıyısında, Avrupa kıtasındaki en yüksek yanardağ.

28 İtalyan deniz komutanı.

29 Zafer Ali Hân, *Baharistan*, 173.

30 The Pioneer, 1865 yılında Hindistan'ın Allahabad bölgesinde George Allen adında bir İngiliz tarafından haftada üç gün olarak yayımlanmaya başlayıp bugün Hindistan'da günlük yayımlanan gazete.

*Hindular ve Müslümanlar Hindistan'ın süsüdür,
Biri (Müslümanlar) baştan ayağa ihlas, diğeri (Hindular) baştan ayağa dostluk.³¹*

Zafer Ali Hân, İngiliz Dışişleri Bakanına hitaben “*Sir Edward Grey*” başlığı ile yazdığı başka bir şiirinde İslâm ülkelerine düşen Haçlı yıldırımını anlatmakta ve Müslüman Doğuya karşı yapılan zulmü İngiltere'nin sadece izlediğini ifade etmekte ve sert bir dille eleştirmektedir:

*Sir Edward Grey iyice gördü:
Biz fakirlerin hanesinin viran oluşunu,
Varlık şirazesinin dağılıp gitmesini,
Milli cemiyetimizin perişan oluşunu
Haçlı yıldırımının Tevhit yurduna düşüşünü,
Küfür karanlığında imanın saklanması,
Türklerin zülüflerinin dağılışını,
Arap gallabiyesinin yakaya kadar yırtılışını,
Derne³² ve Tobruk³³'un mahvoluşunu,
Meşhed ve Tebriz³⁴'in kana bulanışını,
Mısır'ın yaralı sinesinin pare pare oluşunu,
Hind'in yaşlı gözlerinin sele dönüşünü,
Bir yanda İran'da matem yasının tutulmasını,
Bir yandan Marakeş'de kıyametin kopmasını,
Balkan ülkelerinin sergilediği zulmü açıklarken,
Kalemimin söğüt ağacının dalı gibi titrediğini,
Bunlar Müslüman, bu suçla onları katledelim!
Balkanların elinde Avrupa'nın bu fermanının olduğunu,
Müslümanların arzularının tümenden küle dönüşünü
Gurbet çölünde sersem gibi şaşkın dolaşışını
Hangâhlardan şeyhlerin sürüklenerek çıkarılışını
Ve mescitlerde hacın dikilişini
Örtüsü hiç açılmayan o Müslüman kadınların
Namuslarının pazarda sergilenişini,
Bizi bu şekilde mahvettikten sonra
Savaşı durdurmayı ve barışı şimdi mi kabul ediyorsunuz!
“Beni katlettikten sonra o zulümden tevbe etti,
Ah! O çabuk nadim olanın pişman oluşuna” yanarım.³⁵*

Yukarıdaki şiirlerde görüldüğü gibi Zafer Ali Han yazdığı şiirlerle dönemin siyasi durumunu ele almış, Doğunun içinde bulunduğu şartların müsebbibi olarak gördüğü Batıyı kendilerini medeniyet timsali sanıp aslında Müslüman toplumlara nasıl zulmettiklerini eleştirmiş, Müslüman

31 Zafer Ali Han, *Baharistan*, (Lahore: Urdu Academy Punjab, 1937), 248.

32 Libya topraklarında bulunmaktadır. Trablusgarp Savaşının devam ettiği süreçte, 5 Ekim 1911-18 Ekim 1912 tarihleri arasında Derne'yi ele geçirmek isteyen İtalya ile Osmanlı Devleti arasında Derne Muharebesi yapılmış, İtalya'nın geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

33 Libya'nın kuzeydoğusunda stratejik açıdan öneme haiz olan bir liman kentidir. Trablusgarp Savaşı'nın yapıldığı süreçte Tobruk Muharebesi de yapılmış ve kent 22 Aralık 1911 de İtalyanların eline geçmiştir.

34 İran'da iki şehir olan Meşhed ve Tebriz, 1912 yılında Ruslar tarafından bombalanmıştır.

35 Zafer Ali Han, *Baharistan*, (Tartib: Zâhid Ali Hân), 175.

dünyası üzerine yaptıkları saldırıların Haçlı Savaşlarının devamı niteliğinde olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde İngiltere'nin Batılı devletlerin bu haksız işgalleri karşısındaki sessiz tutumunu da eleştirmiştir.

Hindistan Müslümanlarının Türklere desteği denildiğinde ilk akla gelen diğer bir isim şüphesiz Muhammed İkbâl'dir. İkbâl'in eserleri incelendiğinde dolaylı ya da direkt Türklerle ilgili yazılmış pek çok şiiri bulunmaktadır. İslâm'ı Koruma Derneği'nin 1911 yılında düzenlenen toplantısında okuduğu "Şikâyet" adlı uzun manzumesi İslam dünyasının içinde bulunduğu durum karşısında Allah'a serzenişini içermektedir. Zira bütün İslâm âlemi zor durumdadır ve Müslümanlar çaresizdir. İran Batı yayılcılığı tehdidi altındadır. İngiliz oyunuyla Araplar üzerinde etkili olan milliyetçilik akımıyla özellikle Yemen ve Suriye Arapları Osmanlı'ya başkaldırmıştır. Hindistan ise zaten yıllarca önce İngiltere'ye teslim olmuş ve böylece özellikle Müslüman halk için zulüm ve baskı süreci yaşamın her alanında kendini göstermiştir. Şimdi de İtalya Kuzey Afrika'daki topraklara göz dikmiş ve kısmen ele geçirmiştir. Dolayısıyla İkbâl İslâm dünyasının hangi bölgesine baktıysa Batı pençesinde kıvranan Müslüman uluslar görür. Bütün bu olumsuz durumlar yaşanırken Müslümanlar da yarınlarından ümitsiz bir şey yapmadan beklemektedir. Ancak İkbâl'e göre bu kötü gidişattan sadece Müslümanlar sorumlu değildir. Bu durumu Müslümanlara Allah'ın reva gördüğü kanısındadır ve dolayısıyla Şikâyet adlı manzumesiyle Allah'a serzenişte bulunur. Dolayısıyla bu uzun manzume içerisinde Türkler yer alsa da genel olarak bütün İslâm âlemi ile ilgilidir. "Hz. Peygamberin Huzurunda" adlı şiirinde ise rüyasında huzuruna çıktığı Hz. Peygamberin kendisine hediye olarak ne getirdiğini sorduğunda cennette bile bulunmayan bir hediye getirdiğini söyleyerek içinde Türk şehitlerinin kanının bulunduğu şişeyi Hz. Peygamber'e sunmaktadır. İkbâl, bu şiir nezdinde Türk halkına verdiği kutsal payeyi gösterir:

*Bana bu zamanın kavgası çekilmeyecek hale gelince,
Hazırlığımı yaparak, yola koyuldum.
Şafak ve günbatımı esaretinde günlerimi geçirdim
Ama dünyanın şu eski düzenine alışamadım.
Melekler beni Hz. Peygamberin (sav) meclisine çıkardılar
Rahmet ayetinin sahibi Hz. Peygamberin (sav) huzuruna çıkardılar.
Efendimiz buyurdu: "Ey Hicaz bağının bülbülü
Güller senin sözlerinin ateşiyle eridi
Senin gönlün daima aşk şarabıyla sarhoştur
Alçakgönüllülüğün niyaz secdelerini bile kaskandırır
Dünyadan gökyüzüne doğru uçtuğun zaman
Melekler sana daha yükseğe nasıl ulaşılacağını öğretti.
Cihan bahçesinden çıkıp güzel bir koku gibi geldin
Peki, bizim için ne hediye getirdin?"
"Efendim, dünyada huzur ve rahat kalmadı
Olmasını istediğimiz hayat da ele geçmiyor
Varlık bahçelerinde binlerce lale ve gül var
Ama kokusu olan vefa sahibi o gül artık bulunmuyor.*

*Ben sizin huzurunuzda bir şişe getirdim,
Öyle bir şişe ki onun içindeki cennette bile bulunmaz
Onda senin ümmetinin namusu parılıyor
Onda Trablus şehitlerinin kanları bulunuyor”.*³⁶

Yine Trablusgarp savaşı sırasında gazilere su dağıtırken şehir düşen Fatma'nın hikâyesini anlattığı “Abdullah'ın Kızı Fatma / Trablusgarp Savaşı'nda Gazilere Su İçirirken Şehit Edilen Arap Kızı” adlı şiirinde, Fatma nezdinde tasavvurundaki yeni Müslüman nesli anlatmaktadır. El-Hilal gazetesinde olaya tanıklık etmiş Dr. İsmail Bey'in ağzından aktarıldığına göre, Fatma Nuri Bey komutasındaki Türk askerinin İtalyanlarla yaptığı çatışma esnasında Türk askerinin yanında ve elinde su tulumu ile askerle su vermektedir. Yaralı bir askere su vermekte olduğu sırada İtalyan asker gelerek onu durdur ve o da can havliyle, yerde yatan Türk askerinin kılıcını kaparak İtalyan askeri yaralar ve tekrar Türk askerine su vermeye devam eder. Buna sinirlenen İtalyan askeri de silahını doğrultup Fatma'yı oracıkta şehit etmiştir.³⁷

*Fatma! Merhum ümmetin namususun sen
Masumdur senin her bir zerren.
Senin gibi bir çöl hurisine kısmetmiş bu saadet,
İslâm gazilerini su ile serinletmek.
Allah yolunda askersiz ve kılıçsız yaptığın bu cihat ne yüce
Ne kadar büyük bir aşkla bağlanmışsın şahadete!
Bu gonca o hazan bahçesinde yeşerdi
Saklıydı bu kıvılcım İslâm âleminin küllerinde.
Sahramızda pek çok ahu gizlenmiş
Yağmur yüklü bulutlarda şimşekler uykudadır hala.
Fatma! Gözyaşlarımız senin kederinden akıyor olsa da
Kederimizde bir neşe de vardır.
Senin şehit düştüğün toprakla raksın ne de manidâr!
Her bir zerren yaşam ateşiyle dolu
Senin sessiz türbende bir fırtına var
Senin kucağında yeni bir millet yetişiyor.
Onun gayelerinin genişliğinden bîhaberim ama
Bu mezardan onun dirilişini görüyorum.
Gökyüzünün derinliklerinde yeni yıldızlar zuhur ediyor
Öyle yıldızlar ki, nurları insan gözüne görünmüyor.
Zamanın karanlığından yeni yükseldiler
O yıldızlar ki sabah ve akşam esaretinden tamamen özgürdüler
Bunların parlaklığında eskinin de yeninin de izleri var
Senin bahtının yıldızının ışığı da var.*

Trablusgarp savaşı sürecinde yazdığı şiirlerle Türklere destek veren diğer bir isim de, aynı zamanda Aligarh Ekolünün de kadın temsilcilerinden olan Zahide Hatun Şirvânî (1894-

36 Allâme Sir Muhammed İkbâl, *Kulliyat-ı İkbâl-ı Urdu*, (Karaçi: Elmüslim Pablişiz, Urdu Bazar, 1994), 141-142.

37 Muhammed İkbâl, *Bir Annenin Rüyası*, çev. Halil Toker, (İstanbul: Demavend Yayınları, 2013), 65.

1922)'dir.³⁸ Tüberküloz hastalığı sonucu çok genç yaşta hayatını kaybeden Şirvânî tam da Müslümanların Batılı güçler karşısında kıvranısta oldukları o sancılı dönemde yaşamış, içinde bulunduğu sosyal ve siyasi durumları da şiirlerinde ele almıştır. Trablusgarp Savaşı yaşanırken bu durum Şirvânî'nin kaleminden şöyle yansımıştır:

*Ne ah ki, ne de figan ki şikâyet ağzımdan küldü
Benim perişan halimin haberi duyulunca.
Gönülde izzet ve görkem arzusu mefün
Ayaklar altında padişahın lahtını gördük.
Ya riya korkusuyla ibadetlerin ahından gönül yorgundur
Ya da gemi günahın gözyaşı dalgalarında boğulmuştur
Makam düşkününü riya ehline gönül gözüyle bak
Dergâhın yerine put haneyi görürsün
Burada benim sözümün amacı doğruluğu yaymaktır
Senin övgülerini duymaya ne ihtiyacım var ki!
Ayağına zincir hiç olmadı, olamaz, olmasın
Çünkü eşkıyanın heybeti en sefilden daha sefildir.
Zengin birinin cömertliği
En büyük padişahın hatırına
Ben tüm kaygılarımı yakarım.
Kâbe ehliyle anlaşma yapmaya imkân yok
Ey Şeyh! Hakkın dergâhına ulaşan
Kırık dökük kalbimiz yol bulandır.
Artık yemin etmemeye yemin ettik
Çünkü kimse şahitliğin durumunu dinlemek istemiyor.
Kur'an okuyan neden sükûneti arasın?
Mekkeliler neden iltica makamı istesin?
Hekimler gözlerin tedavisi için sürme kullanılmasında ısrarlılar
Medine yolunun toprağını nereden getireyim?
Müslümanların şarap içtiğini görünce
Vaiz elinden birşey gelmeyip bir köşede kalakaldı.
Devlet, ilimler, mal mülk elimizden zorla alındı
Biz yağmalandık, bittik, meded, Yâ Habibullah!
Bir yerlerden vah vah sedası geldiği zaman
Aklıma hep hasta Türkiye'ye gidiyor.³⁹*

Zahide Hatun, Müslümanların içinde bulunduğu elim durumu anlattığı şiirini ne zaman bir yerlerde inleme sesi işitildiğinde aklına hasta adam Türkiye geldiği dizisiyle bitirirken, 1911 yılında yazdığı "Mutsuz Seyirci" isimli şiirinde yine Türklerin içinde bulunduğu durumu aynı duygularla şu şekilde anlatmaktadır:

38 Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Enis Fatıma, "Z H Ş: Urdu key Edeb-i Resâil Me Şayi Hone Vali Evvelîn Ehem Şaire ki Hayat u Şairi ka Tahkîk-i aur Tenkîdî Câiza", (Phd Thesis, Karaçi: University of Karaçi, 2005); Gail Minault, "Zay Khay Sheen: Aligarh's Purdah Nashin Poet", *Cracow Indological Studies*, 2009, 878-896.; Muhsin Ramazan İşsever, "Zahide Hatun Şirvanî: Edebi Şahsiyeti ve Şiirleri, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019).

39 Enis Fatıma, "Z H Ş: Urdu key Edeb-i Resâil Me Şayi Hone Vali Evvelîn Ehem Şaire ki Hayat u Şairi ka Tahkîk-i aur Tenkîdî Câiza", 148.

*Bu aynı o cennet benzeri mesire yeri midir?
 Yoksa benim gönlüm misali, gözüm de beni yanıltıyor mu?
 Tufan yaratan göz mü, yoksa kırların ortasında bir havuz mu var?
 Bunlar hasret gözyaşları mı yoksa çiğ tanesi mi?
 Lalenin çiğindeki yara yaralı gönlü yansıtır
 Burada güllün sinesi yüzlerce parçaya bölünmüş, paramparça
 Hasta nergisi görünce şaşkınlığım arttı.
 Avare kokuyu alınca gönlümün perişanlığı arttı
 Dağınık saçlı sümbül nedeniyle huzursuzluğum arttı
 Zambağı görünce dilimden tekrar feryatlar dökülmeye başladı
 Gül bahçesindeki servi kızgınlıkla kim için sallanıyor?
 Acaba o, vatandaşların sapkın düşüncelerini mi fark etti?
 Neden gönülle aynı renkle boyanmış kına?
 Görür görmez gül bahçesinin yeşilliği aklıma geldi
 Bahtımın derin uykusu, dostlarımın yabancılaşması
 Benim terennümümün zevki de sadece feryada vakıf olma
 Ey bülbüller gelin gökyüzünü feryadımızla ayağa kaldıralım.⁴⁰*

Zahide Hatun, Trablusgarp savaşının başlamasıyla “Rüya Âlemi” isimli savaş mesnevisinde İtalya’nın saldırısının ardından yaşananları anlatmaktadır. Bu şiir Aralık 1912 tarihinde Zemindâr gazetesinde yayımlanmıştır. Mesneviden bazı bölümler şu şekildedir:⁴¹

...
*Gönlümüzde dünya gamlarının saldırısı vardı
 Allah’ın evine kâfirler saldırmışlardı
 Çok uğraştım ama sefere çıkma imkânı bulamadım
 Ağlaya inleye yatak odama doğru yöneldim
 Böylece düşüncelere dalmışken bir de ne göreyim
 Trablus’un ağaçları altında gölgeyim.
 Orada her ne göründüyse en doğru odur
 Birçok gazeteci de onun izahını yapıyor
 İtalyan kampları çok yükseklerde dikilmişti
 Şehrin tamamını soysuzlar ele geçirmişti
 Dilden şunlar döküldü ki: Ey azametine kurban olduğum Allah’ım!
 Cennet bahçelerinde, bu şeytan ordusunun işi ne!
 “İtalya’nın onurlu askerleri geldi!” diye bir gürültü koptu
 “İşte bakın! Buraya bizzat Caneva’nın kendisi geldi”
 Alaylı bir şekilde işte dedi bunu İtalya’nın şeytani:
 “Efendiniz nerede? Kâfirlerin kampı nerede?
 Her yükseliş çöküş ile sonuçlanır
 (Bakın) yine nasıl haç hilali yenilgiye uğrattı
 Söyle, şimdi Osman (r.a), Ömer (r.a) ve Amr (r.a) neredeler?”*

40 Enis Fatıma, “Z H Ş: Urdu key Edeb-i Resâil Me Şayi Hone Vali Evvelîn Ehem Şaire ki Hayat u Şairi ka Tahkik-i aur Tenkîdî Câiza”, 150- 151.

41 Enis Fatıma, “Z H Ş: Urdu key Edeb-i Resâil Me Şayi Hone Vali Evvelîn Ehem Şaire ki Hayat u Şairi ka Tahkik-i aur Tenkîdî Câiza”, 157-158.

Neredeler, sizin o has fatihleriniz şimdi nerede?"
O gürlereyle şöyle söyledi:" Sessiz ol ey kâfir!"
Hayri istersen, yeter, daha da başka bir şey söyleme!
İtalya da, beşerin şahı/âlemlerin Efendisi Hz. Muhammed (sav)'in düşmanı oldu çıktı
Allah'ın işine bak! Karınca da kanatlandı!⁴²
Ey habisi! Hz. Peygamber (sav.)'in pak adı senin ağzına yakışır mı?
"Levlak"⁴³ sahibi Hz. Muhammed (sav)! ve senin (şu pis) ağzın!
Kendi zillet ve düşkünlüğünü hatırlamıyor musunuz?
Selahattin'in hançeri sizin gırtlığınızdaydı.
Biz hâlâ o yenilgiye uğratılmayan Allah'ın kadehinin şarabıyla sarhoşuz
Hey siz! Muhammed (sav.)'e kul olun da rahmete kavuşun!
Bunu duyunca kötü şeytan üzerine gazab indi
Kor olmuş demir gibi ağızları/yüzü kıpkırmızı oldu
Dediler ki: "Evet benim aslanım! Onları cehenneme gönder.Yenilen içilen bahçeleri hatırlat.
Ona eski zelil günlerini hatırlatın/Ona iyi bir ders verin!

...

Zahide Hatun yukarıdaki satırların ardından, şehadet durumunu şu şekilde anlatmaktadır:

...

Yaratana ulaştırır insanı işte bu şahadet
Meleklerden de üstün mertebeye ulaşıyor bu şahadetle
Bu bahçe görünüşte dikenle doludur
Ama aslında güzel kokulu güllerle doludur
Bu öyle bir şeydir ki ilk önce yandım sanırsın
Ama yaklaştıkça Yüce Rabb'in nurunu görürsün
Bu öyle bir kadeh ki görünüşte kanla dopdoludur
Ama içince lezzetinden doyumsuzdur.⁴⁴

Türklerin Trablusgarp yenilgisinin ardından bir rubai yazan Zahide Hatun, aynı zamanda bu rubaide Trablusgarp yenilgisinin hicri tarihi olan 1330'u vermektedir. Bu rubainin Urducaşı şu şekildedir:

کیا پوچھتے ہو آہ سراغ طرابلس
 گل چیں ہوا ہے قابض باغ طرابلس
 نذبت جو پوچھتے حادثہ جانگسل کا سال
 کہہ دو بکا کے ساتھ ہے باغ طرابلس⁴⁵

Trablus'un haberini ne sorarsın?
Trablus'un bahçesini sardı dikenli teller.
Nüzhet, bu can yakan olayın tarihini soruyor
Ağlayarak de ki "Trablus Bağı"

42 Karıncanın kanatlanması değersiz bir kişinin yaptığı bir işle övünüp kendini bir şey zannetmeye başlaması, anlamında kullanılan bir deyimdir.

43 Levlâke levlâk Lema halaktü'l-eflâk: "Sen olmasaydın, sen olmasaydın, ben âlemi yaratmazdım." anlamındaki hadis-i şerif.

44 Enis Fatıma, "Z H Ş: Urdu key Edeb-i Resâil Me Şayi Hone Vali Evvelîn Ehem Şaire ki Hayat u Şairi ka Tahkik-i aur Tenkîdî Câiza", 158.

45 Enis Fatıma, "Z H Ş: Urdu key Edeb-i Resâil Me Şayi Hone Vali Evvelîn Ehem Şaire ki Hayat u Şairi ka Tahkik-i aur Tenkîdî Câiza", 18.

Özellikle kasideleriyle tanınan Mirzâ Hâdî Azîz Lakhnovî de Müslümanların içinde bulunduğu durumdan etkilenerek bunu şiirlerine yansıtan şairlerdendir. İslâm Birliğini savunan şair bu şiirde de İslam coğrafyasından kesitler sunmaktadır. Tıpkı Zafer Ali Han gibi o da İngiltere'yi tüm bu olanlara seyirci kalmakla suçlamaktadır. Trablusgarp ile ilgili yazdığı şiir aşağıdadır:

*Ey gönül ehli dinle! Şimdi o vakit geldi,
Şimdi diğer milletler karşısında boyun eğmek zorunda kaldım
Türk yaralıların durumlarını sormayın
Onların bu yarasına bakın, nasıl da tomurcuk açacak
Hristiyanların yaygaralarını dinliyorsunuz
Bu bozguncular gelip de bize ne zamana kadar eziyet edecek!
İtalya'nın yaptığı zulümler için doya doya ağlayamamışken
Gönülde mazlum Türklerin izi vardı.
Ey Müslüman! Meşhed'de neler olduğundan haberin var mı?
Vatanından uzak bir mazlumların kabirlerinin (bulunduğu o şehrin) başına neler geldi!
Savaş için yöneldiğinden beri
Fitneci, cefa yayıcı (zalim) ve acımasız Rusyanız
Böyle bir devirde böyle zulümlerin yapılması bir musibet değil mi?
Ah, Ey Britanya Hükümeti! Bu kıyametten başka nedir?⁴⁶*

Özellikle hiciv türündeki şiirleriyle tanınan ünlü Urdu şairi Ekber Allahabadî'nin Trablusgarp Savaşı ile ilgili muhtelif görüşleri Farsça ve Urduca olarak “*Türk ve İtalya Hakkında Görüşler*” başlığıyla ele aldığı şiirinde Osmanlı iç meselelerine de değinmektedir. Birbirinden farklı görüşleri şiire aktarmış Abdülhamid'in tahttan inmesinin kiminin işine geldiğini kiminin ise ümitsizliğe duçar olduğunu düşmanlarının mutlu olacağını, artık Hilafetin eskisi kadar güçlü olmadığını ifade etmiştir. Kiminin İslam coğrafyasının içinde bulunduğu duruma ses çıkaramamasının İngiliz tebaası olmaktan kaynaklandığını belirtirken kimi yerde geleceğe dair ümit dolu kimi yerde tamamen hayal kırıklığına uğramış bir tablo çizmiştir:

İtalya-Türkiye Savaşı Hakkında Görüşler

Birisi Diyor ki:

*Türkiye şimdi yeni politika benimseyecek
Türkiye tekrar savaşa katılmayacak
Oradan da Batının dalgaları ulaştı geldi
Biz de şimdi Türkiye'nin ses seda çıkarmayan kıyası olduk
Önceki padişah çok başına buyruktu
Türkiye ondan sıkılmıştı
Oradan ayrıldı gitti.
Şimdi ilerleme gösterecek Genç Türkiye.*

46 Muiniddin Akil, *Tahrîk-i Âzâdî me Urdu ka Hissah*, (Lahor: Meclis-i Tarakki-yi Adab, 2008), 285.

Bazıları Şöyle Söylüyor:

Değişti o mevsim, o sümbül o gül çekti gitti

Saki çekti gitti, o şarap kadehi kalmadı

Artık Türkiye'nin dostları mutlu olurlar

Çünkü Pioneer'ın Abdülhamid'i çekti gitti (Pioneer gazetesine konu olan Abdülhamid II çekti gitti.)

Ama Bazıları Şöyle Buyuruyor:

Şimdi muhaliflerin önündeki Yıldız engeli kalmadı

Perişan haldeki muhalifleri endişelendirecek bir şey kalmadı

O kılıç gibi keskin zekâlı ve büyümlü bakışları olan (Abdülhamit II) kalmadı

Kalpteki kara nokta kabardı taşı kanın rengi kalmadı

Eşyasını toplayıp makamından çıkınca

Abdülhamit dedi ki: Türkiye'nin işi bitti

O Mısır; Kâbil, Japonya, Çin düşleri şimdi nerede?

O din için çalışmaya iltifat ve ilgi nerede?

O siyaset ve o (uzağı gören göz) feraset nerede?

O Hamid'in mührü nerede? O yüzük mührü nerede?

Gönülde ümidin yerini korku aldı

"Hilâfet" şehit oldu yerine "hilâ" sı (boşluğu) kaldı.

Çok Kişi Şöyle Söylüyor:

Benim için Hint divânını taklit etmek vaciptir (Hindistan İngiliz Hükümetinin dediğini yapmaya mecburum)

Benim görüşüm de hükümetin görüşü gibidir.

Birisi zamanın değişiminden Şikâyet Ediyor:

Gözlerimin önünde olan bitenler ne, bu ne hâl!

Putların yaptıklarının ardından fetih ve zaferin geldiğini görüyorum

Haremden gönül yangını ve ciğerlerinin kanadığını görüyorum

Feleği farklı bir konumda, farklı bir renkte görüyorum

Bu ne ıstıraptır ki ay vaktinde

Bütün uşku fitne ve şerle kaplı görüyorum

Şah ve sultana halkın müriivveti kalmadı

Milletin desteği kalmadı, din gayreti kalmadı

O inanç kalmadı, o yönetim kalmadı

Gönlün direnci kalmadı, elin kudreti kalmadı

Bu ne ıstıraptır ki ay vaktinde

Bütün uşku fitne ve şerle kaplı görüyorum

Her gülün diken ile bu kucaklaşması nedir?

Halkın dini terk etmeye olan bu arzusu nedir?

Küfrün şu İslâm'ı koruduğu iddiası/komplosu nedir?

Ey felek! Senin bu rengin bu dönmen nedir?

Bu ne ıstıraptır ki ay vaktinde

Bütün uşku fitne ve şerle kaplı görüyorum

*Şimdi edebın örtüsü katlanıp kaldırıldı
Baba önce kibleydi (kılavuzdu) şimdi oldu sadece "dear"
Saygı gösterme işini çocuklar sıkıcı olarak algıladılar
Annelerini almaya gitmiyorlar artık kapıya kadar
Kızlar anneleriyle kavga ve mücadele içinde
Oğulun babasına karşı sevgi gösterdiğini hiç görmüyorum.*

Ve Ben Şöyle Söylüyorum:

*İran, Türkiye ve Arap'ın lafını etmeye ne gerek var?
Şimdi senin hepsini izlemeyi bırakman gerekiyor
Kimler tahta çıkmış, kimler tahttan inmiş, bırak bunları.
Sabah akşam işin yalnız Rabbe ibadetle dua etmek olsun
Tarih feleğin pek çok rengini gördü
Güneş daima gecenin perdesinden kurtulup doğar.⁴⁷*

Sonuç

Bütün İslam coğrafyasının Batının zulmü altında olduğu bir süreçte, İtalya'nın haksız saldırısı ile Osmanlı Devleti Kuzey Afrika'daki son toprak parçasını da kaybetmiş, ileride 12 Ada'nın Yunanlıların eline geçmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum diğer İslam ülkeleri gibi alt kıtada da tepkilere neden olmuş gerek Hindular gerekse Müslümanlar tebaası oldukları İngiltere'den Türklere yapılan bu haksızlığı durdurmalarını istemişlerdir. Alt kıtanın çeşitli merkezlerinde kurdukları iane sandıklarıyla yardımlar toplamışlar, çeşitli merkezlerden yayınladıkları gazetelerle savaşla ilgili gelişmeleri aktarmışlar, Türklere için kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Aslında alt kıtada Türklere için birlik olma eğilimi Sırp İsyanına kadar gitmektedir. Sırp İsyanı ve 1877-78 yıllarında Osmanlı devleti ile Rusya arasında yaşanan 93 Harbi ile başlayan bu süreç Trablusgarp Savaşı ile daha da ivme kazanmış, ileride Balkan Savaşları ile doruğa çıkmıştır. İtalyanların bu saldırılarını Haçlı Savaşlarının devamı olarak nitelemişler, yaptıklarının eşkıyalık olduğu yönünde yazılar yazmışlardır. Elbette tüm bu süreç edebiyata da yansımış Urdu edebiyatında nazım türünden nesir türüne Türklere ilgili zengin bir literatür oluşmuştur. Hem dönemin siyasi durumunu yansıtan hem de Türklere yapılan haksızlığa adeta haykıran pek çok şiir kaleme alınmıştır. Alt kıtanın önde gelen isimlerinden Mevlana Zafer Ali Han, Muhammed İkbâl, Zahide Hatun Şirvanî, Ekber Allahabadî Trablusgarp Savaşına şiirlerinde etkili bir biçimde yer vermişlerdir. Şiirlerdeki genel vurgu Türklere haksızlık yapıldığı, bütün İslam coğrafyasının sancı içinde kıvrıldığı ve bütün bunların sorumlusunun Hristiyan Batı olduğudur. Bu şiirler bir dönem tarihine ışık tutması ve alt kıta insanının Türklere bakış açısını ortaya çıkarması noktasında önem taşımaktadır.

47 Akbar Allahabadî, *Kulliyat-ı Ekber Allahabadî*, düz. Han Bahadır Seyyit Ekber Hüseyin Sahib, (Lahor: Seng-i Mil Publications, 2008), 356-357.

Hakem Deęerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akıl, Muiniddin. *Tahrik-i Āzādī me Urdu ka Hissah*. Lahor: Maclis-i Tarakki-yi Adab, 2008.
- Allahabadi, Akbar. *Kulliyat-ı Ekber Allahabadi*. Düz. Han Bahadır Seyyit Ekber Hüseyin Sahib. Lahor: Seng-i Mil Publications, 2008.
- Anis, Fatima “Z H Ş: Urdu key Adab-i Rasail Me Şayi Hone Vali Avvelin EAhem Şaire ki Hayat u Şairi ka Tahkik-i aur Teakidi Cāize”. Phd Thesis. Karaçi: University of Karaçi, 2005.
- Gürer, Mümtaz Onur. *İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861-1913)*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 2007.
- Han, Zafer Ali. *Baharistan*. Lahore: Urdu Academy Punjab, 1937.
- Han, Zafer Ali. *Baharistan*. Düz. Zâhid Ali Hân. Lahor: Bookhome Publisher, 2007.
- İkbal, Allâme Sir Muhammed. *Kulliyat-ı İkbāl-ı Urdu*. Karaçi: el-Müslim Pablışız, 1994.
- İkbal, Muhammed. *Bir Annenin Rüyası*. Çev. Halil Toket. İstanbul: Demavend Yayınları, 2013.
- Kardaş, Zekai. “Ebû'l Kelâm Āzād ve El-Hilâl Gazetesi Çerçevesinde Türkiye ve Türkler”. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Kurtcepe, İsrail. “Osmanlı Paramentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. 5 (1994): 235-258.
- Özcan, Azmi. *Pan-İslâmizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.